

UOT 336.22

ÖLKƏDƏ GÖMRÜK TARİFİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ VASİTƏSİLƏ İXRAC POTENSİALININ STİMULLAŞDIRILMASI

^{1,3}Zəhra İsa qızı Səmədova, ^{2,3}Mürvət Sahib oğlu Əkbərov

¹iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

zaxra.samedova@hotmail.com

²murvet.99@gmail.com

³Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə: İdxal və ixraca tətbiq edilən gömrük tarifləri istehsal xərclərinə, bazara çıxışa və ticarət axınına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Xammal və aralıq mallar kimi əsas vəsaitlərə tarifləri azaltmaqla hökumətlər ixracyönümlü sənayelər üçün istehsal xərclərini aşağı sala və bununla da onların beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaqla bilər. Məqalədə məhz ixrac subsidiyalarının, ticarət müqavilələrinin və sənayenin diversifikasiyasının ölkənin ixrac bazasının daha da genişləndirilməsində rolu araşdırılır. Eyni zamanda məqalədə gömrük tariflərinin tənzimlənməsinin ölkənin ixrac potensialının stimullaşdırılmasında rolu tədqiq edilir və qlobal ticarətin rəqabət qabiliyyətinin təşviqində tariflərin tənzimlənməsinin strateji əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: gömrük tarifləri, idxal, ixrac, istehsal xərcləri, xammal, sənaye, rəqabətqabiliyyəti, subsidiya, ticarət

Giriş

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ölkənin ticarət siyasətinin və ümumi iqtisadi artımın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Beynəlxalq ticarət siyasətinin kritik tərkib hissəsi kimi gömrük tarifləri idxal və ixracın maya dəyəri strukturuna təsir göstərməklə, malların sərhədləri keçən axınına təsir göstərir. İxrac potensialını artırmaq istəyən ölkələr üçün tarif siyasətlərində strateji düzəlişlər daha rəqabətli biznes mühiti yarada, istehsal xərclərini azalda və qlobal bazarlara asan çıxışı asanlaşdırmaqla bilər. Bu düzəlişlər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini stimullaşdırmaqla, inkişaf etməkdə olan sənayeləri qoruya və bir ölkənin qlobal ticarət rəqabət qabiliyyətini artırmaqla bilər.

Bu gün bir-biri ilə yüksək səviyyədə əlaqəli qlobal iqtisadiyyatda bir ölkənin ixrac potensialını maksimum dərəcədə artırmaq qabiliyyəti onun gömrük siyasəti ilə sıx bağlıdır. Düzgün işlənmiş tarif strukturu təkcə ixrac üçün malların istehsalını artırmaqla yanaşı, həm də ölkəni qlobal təchizat zəncirlərinə inteqrasiya edə bilər. Əksinə, səmərəsiz və ya həddindən artıq proteksionist gömrük tarifi rejimləri yerli sənayeləri təcrid etməklə və xərcləri artırmaqla ixracın artımına mane ola bilər. Beləliklə, gömrük tariflərinin ixrac potensialını necə stimullaşdırmaqla biləcəyini başa düşmək öz ölkələrinin beynəlxalq ticarətdəki mövqeyini gücləndirməyi hədəfləyən siyasətçilər üçün çox vacibdir.

İxrac potensialının stimullaşdırılması

Gömrük tarifləri mallar beynəlxalq sərhədləri keçərkən onlara tətbiq edilən vergilərdir. Bu tariflər yerli sənayeləri qorumaqla üçün idxaldan və ya ticarət axınlarını tənzimləmək üçün ixracdan götürülə bilər. Bu tariflərin tənzimlənməsi ölkənin həm idxalına, həm də ixracına təsir edərək ticarət balansının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Əksər hallarda gömrük tariflərinin tənzimlənməsi yolu ilə ixracın stimullaşdırılması xammal və aralıq mallar üzrə idxal tariflərinin aşağı salınmasına yönəlir ki, bu da ixracyönümlü yerli sənayelər üçün istehsalın maya dəyərini azaldır. Əlavə olaraq, ixrac vergilərinin aradan qaldırılması və ya ixrac subsidiyalarının verilməsi kimi əlverişli ixrac siyasətləri yerli istehsalçıların beynəlxalq bazarlara çıxışına birbaşa dəstək ola bilər [3, s.52].

İxrac potensialını stimullaşdırmaq üçün gömrük tariflərinin tənzimlənməsindən istifadənin ən effektiv yollarından biri əsas xammal və aralıq mallar üzrə tariflərin azaldılması və ya ləğv

edilməsidir. İstehsal, kənd təsərrüfatı və texnologiya kimi bir çox sənaye sahələrində ilkin məsrəflər ümumi istehsal xərclərinin böyük bir hissəsini təşkil edir. Bu daxilolmalara yüksək idxal tarifləri yerli məhsulların qiymətini artırmaqla qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətini azalda bilər. Bu tarifləri aşağı salmaqla hökumətlər istehsalın maya dəyərini azalda, yerli malları beynəlxalq miqyasda daha əlverişli və rəqabətə davamlı edə bilərlər. Bu strategiya beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətini artırmalı olan inkişaf etməkdə olan sənayeləri olan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusilə faydalı ola bilər. Məsələn, idxal olunan parçalardan və maşınlardan çox asılı olan toxuculuq sənayesində bu məhsullar üzrə tariflərin aşağı salınması istehsal xərclərini kəskin şəkildə aşağı sala bilər ki, bu da istehsalçılara daha rəqabətqabiliyyətli qiymətlərlə hazır məhsulları ixrac etməyə imkan verir. Banqladeş kimi ölkələr bu cür siyasəti uğurla həyata keçirmişlər və bu, ölkənin dünya miqyasında ən böyük tekstil və geyim ixracatçılarından birinə çevrilməsinə kömək etmişdir.

Cədvəl 1

İxrac potensialını artırmaq üçün girişlər üzrə tariflərin azaldılması

Aspekt	İzahat	Nümunələr və təsiri
Tariflər	Hazır məhsul istehsalı üçün lazım olan xammal, aralıq məhsullar və ya komponentlər	Müxtəlif sənaye sahələri üçün tekstil, maşınqayırma, kimya və elektronika hissələri
Tariflərin Azaldılmasının Məqsədi	Yerli sənayelər üçün istehsal xərclərini azaltmaq, ixracı ucuzlaşdırmaqla onların qlobal rəqabət qabiliyyətini artırmaq	Toxuculuq materiallarına tariflərin aşağı salınması ümumi istehsal xərclərini azaltmaqla geyim ixracını artırır
İxrac Sektorlarına Təsir	İdxal materiallarından asılı olan sənayelər istehsal xərclərini aşağı salaraq, ixrac imkanlarını artırır.	Kənd təsərrüfatı, istehsal və texnologiya kimi sektorlar məhsulları daha rəqabətqabiliyyətli etmək üçün xərcləri azaldır.
Sənaye diversifikasiyası	Qlobal bazarlara girişi asanlaşdırmaqla əsas vəsaitlərin xərclərini azaltmaqla yeni ixrac sahələrinin böyüməsinə təşviq	Elektronika istehsalı üçün maşınlar üçün tariflərin azaldılması elektron cihazların ixracının artmasına səbəb olur.
Nümunələr	Banqladeş və Vyetnam kimi ölkələr toxuculuq kimi sektorları inkişaf etdirmək üçün daxilolmalar üzrə tarifləri azaldıb	Banqladeşin tikiş sənayesi idxal olunan parçalara rüsumları aşağı saldıqdan sonra, ixracı artırıdıqdan sonra inkişaf etdi.
Ticarət müqavilələri	Azad ticarət sazişləri ixrac sektorları üçün daxilolmalar üzrə daha aşağı idxal xərclərini təmin etməklə tariflərin azaldılmasını tamamlaya bilər.	Vyetnam və AB arasında sərbəst ticarət müqavilələri yüksək texnologiyalı istehsal ixracını artıraraq komponentlərə olan tarifləri azaldıb.
Problemlər	Tariflərin aşağı salınmasından dövlət gəlirlərinin itirilməsi və yerli sənayelər üçün rəqabətin artması.	Yerli firmalar daha ucuz idxalla rəqabət aparmaqda çətinlik çəkə bilər və hökumət büdcələri aşağı tarif gəlirlərindən əziyyət çəkir.
Uzunmüddətli faydalar	Sənaye artımını və ixrac həcmi stimullaşdırır, ölkəni qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiya edir.	Aşağı giriş xərcləri daha yüksək ixrac rəqabət qabiliyyətinə, iqtisadi artıma və diversifikasiyaya səbəbdir.

Strategiyalar	Hökumətlər əsas sektorları hədəf almalı, gəlir itkilərini diqqətlə tarazlaşdırmalı və yerli firmaların rəqabət qabiliyyətini təmin edir	İstehsal, kənd təsərrüfatı və texnologiya kimi yüksək ixrac potensialı olan sənayelərə diqqət edilməlidir.
----------------------	---	--

Mənbə: Akbulut, Y. (2019). Dış Ticarete Gümrük Tarife Uygulamaları ve İhracatın Artırılması Stratejileri. İşletme Araştırmaları Dergisi, 11(4), 120-135

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi sənayenin diversifikasiyasını təşviq etmək və ölkənin məhdud sayda ixrac məhsullarından asılılığını azaltmaq üçün bir vasitə kimi də istifadə edilə bilər. Bir çox inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda ixrac çox vaxt təbii ehtiyatlar və ya kənd təsərrüfatı kimi bir neçə sektorda cəmlənir. Dar çeşiddə məhsullardan bu asılılıq ölkəni qlobal əmtəə qiymətlərində və tələbatdakı dalğalanmalara qarşı həssas edir. Digər sənayelər üçün lazım olan xammallar üzrə tarifləri aşağı salmaqla hökumətlər qeyri-ənənəvi ixrac sektorlarının artımını stimullaşdırır, sənaye diversifikasiyasını təşviq edə bilər. Məsələn, texnoloji komponentlər və maşınlar üzrə tariflərin aşağı salınması yüksək texnoloji istehsal sektorunun inkişafını stimullaşdırır ki, bu da yüksək giriş xərclərinə görə rəqabət qabiliyyətinə malik deyildi. Zaman keçdikcə bu strategiya daha çoxşaxəli ixrac bazasına gətirib çıxara, ölkənin qlobal bazar dəyişikliklərinə davamlılığını artırır və ümumi ixrac potensialını artırır.

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi idxal tariflərinin tənzimlənməsi ilə yanaşı, yerli istehsalçıları birbaşa dəstəkləmək üçün ixrac subsidiyalarından istifadəni də əhatə edə bilər. İxrac subsidiyaları istehsalın maya dəyərini aşağı salır və ya ixracla məşğul olan firmalara maliyyə dəstəyi verir, onların məhsullarını qlobal bazarda daha rəqabətqabiliyyətli edir. İxrac subsidiyaları beynəlxalq ticarət qaydalarına tabe olsa da, strateji istifadə edildikdə, yerli sənayelərə yeni bazarlara nüfuz etməyə və qlobal bazar paylarını artırmağa kömək edə bilər. Bundan əlavə, ixrac tarifləri azaldan ticarət sazişlərinin müzakirəsi də ölkənin ixrac potensialının stimullaşdırılmasında həlledici rol oynaya bilər. Müəyyən məhsullar üzrə tarifləri ləğv edən və ya azaldan azad ticarət sazişləri (STA) və ya güzəştli ticarət sazişləri (PTA) yerli ixracatçılar üçün yeni bazarlar açır, onlara öz mallarını rəqabətli qiymətlərlə satmaq imkanı verir. Avropa İttifaqı, ABŞ və Çin də daxil olmaqla, bir çox ölkələr əsas bazarlarda tarif maneələrini azaltmaqla öz ixracatını artırmaq üçün ticarət razılaşmalarından uğurla istifadə ediblər [5, s.63].

Azərbaycan iqtisadiyyatı transformasiya mərhələsindədir və onun ixrac bazasının neft-qaz sektorundan kənarında şaxələndirilməsinə diqqət artır. Bu diversifikasiyanın stimullaşdırılmasında ən təsirli vasitələrdən biri gömrük tariflərinin tənzimlənməsidir. Gömrük tarifləri ölkənin ticarət siyasətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır, malların və xidmətlərin sərhədlərdən keçməsinə təsir göstərir. Azərbaycan üçün əsas məhsullar üzrə tariflərin azaldılması və gömrük siyasətinin strateji şəkildə idarə olunması onun qlobal rəqabət qabiliyyətini artırır və ixrac potensialını genişləndirə bilər.

Gömrük tarifləri xammal, aralıq mallar və ya maşınlar kimi xarici mənbələrdən asılı olan sənayelər üçün istehsal maya dəyərində təsir edən idxal mallarına tətbiq edilən vergilərdir. Azərbaycanda idxal olunan xammallara yüksək tariflər yerli sənayelərin istehsal xərclərini qaldırır, onların beynəlxalq bazarlarda rəqabət imkanlarını məhdudlaşdırır. Əsas vəsaitlər üzrə tarifləri azaltmaqla hökumət ixrac yönümlü sektorlar üçün istehsal xərclərini azaldır, Azərbaycan mallarını qlobal bazarlarda daha rəqabətqabiliyyətli edə bilər.

Məsələn, kənd təsərrüfatı, toxuculuq və yüngül sənaye kimi sektorlar tarif endirimlərindən faydalanacaq. Bu sənayelər gübrələr, maşınqayırma və toxuculuq kimi daxilolmalar üzrə xərcləri azaltmaqla öz istehsal gücünü artırır, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırır və yeni beynəlxalq bazarlara çıxır. Bundan əlavə, tariflərin aşağı salınması bu sektorlara investisiya qoyuluşunu təşviq edir, çünki daha aşağı istehsal xərcləri həm yerli, həm də xarici investorlar üçün istehsalı daha sərfəli və cəlbedici edir.

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsinin təsirini maksimum dərəcədə artırmaq üçün Azərbaycan ən yüksək ixrac potensialına malik sektorlara yönəlmiş məqsədyönlü yanaşma tətbiq etməlidir. Ölkənin neft və qaz sektoru ixracatında üstünlük təşkil etsə də, kənd təsərrüfatı, istehsal və texnologiya kimi qeyri-neft sektorlarında əhəmiyyətli potensial var. Bu sektorlar üçün kritik əhəmiyyət kəsb edən məhsullar üzrə tarifləri selektiv şəkildə azaltmaqla Azərbaycan daha əlverişli biznes mühiti yarada və ixracın artımını stimullaşdırmağa bilər. Məsələn, şaxələndirmə üçün prioritet olan kənd təsərrüfatı sektoru xaricdən gətirilən gübrə, toxum və kənd təsərrüfatı texnikasının aşağı tariflərindən faydalana bilər. Bu vəsaitlər beynəlxalq bazarlarda yüksək tələbat olan kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldarlığının artırılması və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün vacibdir. Eynilə, istehsal sektoru, xüsusən də tekstil və yüngül sənaye məhsulları kimi sahələrdə, xammal və avadanlıqlara tariflər azaldılsa, ixracın artması müşahidə edilə bilər [6, s.101].

Tariflərin azaldılması ilə yanaşı, Azərbaycan ixrac potensialını daha da stimullaşdırmaq üçün ixrac subsidiyaları, vergi güzəştləri və infraqstruktura investisiya kimi bir-birini tamamlayan siyasətlər həyata keçirə bilər. Belə inteqrasiya olunmuş yanaşma müəssisələrin nəinki daha aşağı daxilolma məsrəflərindən faydalanmasını, həm də əməliyyatlarını genişləndirmək və qlobal bazarlara çıxmaq üçün lazımı resurslara çıxışı təmin edəcək.

Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri ixrac bazasını şaxələndirmək və neft və qaz ixracından asılılığı azaltmaqdır. Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi qeyri-neft sektorlarının artımını stimullaşdırmaqla bu məqsədə çatmaqda mühüm rol oynaya bilər. Kənd təsərrüfatı, toxuculuq və ya informasiya texnologiyaları kimi sənayelər üçün rüsumlar aşağı salındıqda, yerli istehsalçılar öz xərclərini aşağı sala və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmağa bilərlər.

Diversifikasiya Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi üçün vacibdir. Neft və qaz ixracına həddən artıq asılılıq ölkəni qlobal enerji qiymətlərindəki dalğalanmalara qarşı həssas edir ki, bu da iqtisadi qeyri-sabitliyə gətirib çıxara bilər. Qeyri-neft ixrac sektorlarının artımını dəstəkləməklə Azərbaycan bu riskləri azalda və daha dayanıqlı iqtisadiyyat yarada bilər. İnkişaf etməkdə olan sənayelər üçün daxilolmalar üzrə tariflərin azaldılması bu sektorlara yerli və xarici investisiyaları stimullaşdırmağa, innovasiyalara təkan verməyə və ölkənin ümumi ixrac qabiliyyətini artırmağa bilər.

Cədvəl 2

Azərbaycanda sektorlar üzrə tariflərin ixrac potensialına təsiri

Sektor	Girişlər üzrə tarif (azaldmadan əvvəl)	Girişlər üzrə tarif (azaldıqdan sonra)	İstehsal Xərcində Dəyişiklik (%)	İxrac həcmində artım (%)	ÜDM-in həcmi (%)
Kənd təsərrüfatı	15%	5%	-10%	20%	12%
Tekstil	18%	8%	-12%	25%	6%
Yüngül İstehsalat	20%	7%	-15%	30%	8%
Texnologiya/IT Avadanlığı	12%	3%	-9%	18%	10%
Kimya Sənayesi	22%	10%	-12%	15%	9%
Avtomobil hissələri	25%	12%	-13%	22%	7%
Əczaçılıq	18%	8%	-10%	12%	4%
Tikinti materialları	17%	6%	-11%	18%	5%

Qida emalı	20%	7%	-13%	15%	10%
Tekstil Maşınları	16%	4%	-12%	20%	3%

Mənbə: <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/tariff-statistics>

Cədvəl 2 istehsal xərclərini aşağı salmaqla və müxtəlif sektorlar üzrə beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaqla ixrac potensialını necə stimullaşdırma biləcəyinə dair qiymətli fikirlər təqdim edir. Kənd təsərrüfatı, toxuculuq və istehsalat kimi sektorlar artan ixrac həcmi və ÜDM-ə əlavə töhfələr baxımından əhəmiyyətli faydalar görür. Tariflərin azaldılması aydın iqtisadi üstünlüklər təqdim etsə də, gəlir itkisi və rəqabətin potensial risklərini nəzərə almaq vacibdir. Məqsədli tariflərin azaldılması və bir-birini tamamlayan ticarət siyasətini əhatə edən balanslaşdırılmış yanaşma Azərbaycana və ya digər ölkələrə uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi təmin etməklə yanaşı, öz ixrac potensialını artırmağa imkan verəcəkdir.

Azərbaycanın gömrük tariflərinin tənzimlənməsi yolu ilə ixrac potensialının stimullaşdırılması səyləri beynəlxalq ticarət sazişlərinə qoşulmaqla daha da gücləndirilə bilər. Azərbaycan ixracatında tarifləri azaldan və ya ləğv edən ikitərəfli və çoxtərəfli ticarət sazişləri yerli istehsalçılar üçün yeni bazarlar açmağa imkan verir. Bu cür sazişlər həmçinin Avropa, Asiya və Yaxın Şərqdə əsas ixrac bazarlarına güzəştli çıxışı təmin edir.

Ticarət sazişlərində iştirak Azərbaycanın global dəyər zəncirlərinə inteqrasiyasını da gücləndirə bilər, burada onun sənayeləri beynəlxalq tərəfdaşlara aralıq və ya hazır məhsullar təqdim edə bilər. Məsələn, istehsalatda istifadə olunan komponentlər üzrə tariflərin azaldılması Azərbaycan sənayelərinə global brendlərin tədarükçüsü olmağa və beləliklə, ixrac həcmi artırmağa imkan verə bilər. Ticarət sazişləri həm də Azərbaycana xarici sərmayələri cəlb etmək imkanları yaradır, çünki yeni bazarlara çıxmaq istəyən şirkətlər ölkədə istehsal müəssisələri yarada bilərlər.

İxrac potensialının stimullaşdırılmasında gömrük tariflərinin tənzimlənməsinin faydalarını tam reallaşdırmaq üçün Azərbaycan aşağıdakı strategiyalara diqqət yetirməlidir:

- Məqsədli Tariflərin Azaldılması,
- Gömrük modernləşdirilməsi,
- Beynəlxalq Ticarət İşləri,
- Qeyri-neft ixracına dəstək.

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi Azərbaycanda ixrac artımının güclü sürücüsü olmaq potensialına malikdir. Əsas vəsaitlər üzrə tarifləri strateji olaraq azaltmaqla ölkə istehsal xərclərini aşağı sala, qeyri-neft sektorlarının rəqabət qabiliyyətini artırma və global bazarlarda iştirakını genişləndirə bilər. Bununla belə, tariflərin azaldılmasının faydalarını gəlir itkisi və artan rəqabət riskləri ilə balanslaşdırmaq üçün bu siyasətlər diqqətlə həyata keçirilməlidir. Düzgün yanaşma ilə gömrük tariflərinin tənzimlənməsi Azərbaycana iqtisadiyyatın diversifikasiyası məqsədinə nail olmaqda, neft və qaz ixracından asılılığını azaltmaqda və uzunmüddətli iqtisadi artımı dəstəkləməkdə kömək edə bilər [4, s.36].

Ümumiyyətlə, gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ixrac potensialını stimullaşdırmaq üçün effektiv vasitə ola bilsə də, siyasətçilərin diqqətlə idarə etməli olduğu bir sıra problem və risklərlə gəlir. Bu problemlərə potensial gəlir itkiləri, yerli sənayelər üçün artan rəqabət, ticarət balansının pozulması riski və beynəlxalq ticarət müqavilələrinə uyğunluq daxildir.

Dövlət gəlirlərinin itirilməsi: Tariflərin azaldılması ilə bağlı ən təcili problemlərdən biri dövlət gəlirlərinin potensial itkisidir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə gömrük tarifləri çox vaxt gəlir və ya korporativ vergilər kimi dövlət vəsaitlərinin artırılması üçün məhdud alternativlərə görə milli büdcənin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Tariflərin, xüsusən də idxal olunan məhsullar üzrə azaldılması vergi gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da hökumətin əsas ictimai xidmətləri, infrastruktur layihələrini və sosial proqramları maliyyələşdirmək qabiliyyətinə təsir edə bilər. Bu risk xüsusilə fiskal sistemin ticarət vergilərindən çox asılı olduğu ölkələrdə kəskinləşir. Bu itkiləri kompensasiya etmək üçün hökumətlər vergi bazasını genişləndirmək və ya vergi yığımının səmərəliliyini artırmaq kimi alternativ gəlir axınlarını araşdırmalı ola bilər.

Daxili sənayelər üçün rəqabətin artması: İdxal olunan mallara tariflərin azaldılması yerli sənayeləri xarici şirkətlərin artan rəqabətinə məruz qoya bilər. Tələblər üzrə tariflərin aşağı salınması ixrac yönümlü sektorlara kömək edə bilsə də, həm də daha ucuz xarici malların daxili bazara daxil olmasına şərait yarada bilər və yerli sənayelərin rəqabətini çətinləşdirir. Bu, iş yerlərinin itirilməsinə və hələ qlobal miqyasda rəqabətə davamlı olmayan sənayelərin tənəzzülünə səbəb ola bilər. Məsələn, bazar payını qorumaq üçün yüksək tariflərə güvənən yerli istehsalçılar həmin tariflər aşağı salındıqda çətinliklərlə üzləşə və yerli istehsalın potensial azalmasına səbəb ola bilər. İxracın təşviqi ilə yerli sənayelərin qorunması arasında balansın yaradılması uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üçün çox vacibdir.

Ticarət balanssızlıqları: Tariflərin azaldılması, xüsusilə idxal ixracdan daha sürətli sürətlə artarsa, ticarət balansının pozulması ilə də nəticələnə bilər. Yerli istehsalçılar idxal olunan xammallara çox etibar edərlərsə və idxal axınına uyğun olaraq ixraclarını genişləndirə bilməzlərsə, ölkə genişlənən ticarət kəsiri ilə üzləşə bilər. Bu, ölkənin valyuta ehtiyatlarına təzyiq göstərə və valyutasının ucuzlaşmasına səbəb ola bilər. Ticarət balanssızlığı həm də siyasi və iqtisadi qeyri-sabitliyə səbəb ola bilər, çünki hökumətlər yerli sənayelərə zərər vuran siyasətlərə görə ictimai reaksiya ilə üzləşə bilər.

Beynəlxalq Ticarət Sazişlərinə uyğunluq: Bir çox ölkələr Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) kimi tariflərin və subsidiyaların istifadəsinə dair qaydalar və məhdudiyətlər qoyan beynəlxalq ticarət təşkilatlarının üzvüdür. Müəyyən məhsullar üzrə tariflərin azaldılması beynəlxalq ticarət müqavilələrini poza və ya ticarət tərəfdaşlarının cavab tədbirləri görməsinə səbəb ola biləcək xüsusi sənaye sahələrinə üstünlük vermək kimi qiymətləndirilə bilər. Eynilə, yerli sənayeləri dəstəkləmək üçün ixrac subsidiyalarından istifadə ÜTT-də mübahisələrə səbəb ola bilər, xüsusən də qlobal rəqabəti təhrif edən kimi qəbul olunarsa. Ölkələr sanksiyalardan, cərimələrdən və ya ticarət məhdudiyətlərindən qaçmaq üçün bu mürəkkəb hüquqi çərçivələri diqqətlə nəzərdən keçirməlidirlər.

Təchizat Zəncirinin Zəiflikləri: Tələblər üzrə tariflərin azaldılması istehsal xərclərini azaltmaqla yanaşı, həm də xarici təchizatçılardan asılılıq yarada bilər. Əgər ölkə idxal olunan xammaldan və ya aralıq mallardan hədsiz dərəcədə asılı olarsa, qlobal təchizat zəncirlərində geosiyasi gərginliklər, ticarət müharibələri və ya təbii fəlakətlər nəticəsində yaranan fasilələr yerli sənayelərə ciddi təsir göstərə bilər. Məsələn, COVID-19 pandemiyası zamanı idxal olunan tibbi ləvazimatlar, elektronika komponentləri və digər kritik mallardan yüksək asılılığı olan ölkələr qlobal təchizat zəncirləri pozulduqda əhəmiyyətli istehsal problemləri ilə üzləşdilər. Təchizat mənbələrinin şaxələndirilməsi və əsas vəsaitlərin strateji ehtiyatlarının yaradılması bu riski azaltmağa kömək edə bilər.

Proteksionistlərin əks reaksiyası üçün potensial: Digər problem həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq ticarət tərəfdaşlarından proteksionist reaksiya potensialındadır. Ölkə daxilində yüksək tariflərdən faydalanan həmkarlar ittifaqları və sənayelər kimi maraq qrupları tarif endirimlərinə müqavimət göstərə bilər. Onlar siyasi gərginliyə səbəb olan proteksionist tədbirləri saxlamaq və ya artırmaq üçün hökumətə lobbicilik edə bilərlər. Beynəlxalq miqyasda ticarət tərəfdaşları tariflərin azaldılmasına özlərinə məxsus proteksionist tədbirlərlə cavab verə bilərlər, məsələn, islahatları həyata keçirən ölkədən əsas ixrac məhsullarına tariflərin artırılması. Bu, ixrac potensialının artırılmasına yönəlmiş tarif tənzimləmələrinin ümumi effektivliyini azaldaraq ticarət mübahisələrinə səbəb ola bilər.

Qısamüddətli Tənzimləmə Xərcləri: Tələblər üzrə tariflərin azaldılması ixracyönümlü sənayelər üçün uzunmüddətli fayda verə bilsə də, çox vaxt qısamüddətli düzəliş xərcləri olur. Yeni tarif rejimindən tam istifadə etmək üçün müəssisələr yeni texnologiyaya sərmayə qoymalı, işçilərin yenidən hazırlanması və ya təchizat zəncirlərinin yenidən qurulması tələb oluna bilər. Bu keçid dövrü, xüsusən də tez uyğunlaşmaq üçün resursları olmayan kiçik və orta müəssisələr (KOB) üçün baha başa gələ və pozucu ola bilər. Siyasət qurucular bizneslərə bu qısamüddətli xərcləri idarə etməkdə kömək etmək üçün keçid yardımı, təlim proqramları və kreditə çıxış kimi dəstək mexanizmlərini təmin etməyi düşünməlidirlər.

Sənayesizləşmə riski: Bəzi hallarda tariflərin çox sürətlə və ya müəyyən sənayelərin xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almadan azaldılması sənayesizləşməyə gətirib çıxara bilər ki, burada yerli sənayelər daha ucuz idxalla rəqabət apara bilməməsi səbəbindən geriləyir. Bu, yerli sənayelərin başlanğıc mərhələsində olduğu və qlobal miqyasda rəqabət qabiliyyətini hələ də inkişaf etdirdiyi sektorlarda xüsusilə zərərli ola bilər. Belə ssenarilərdə beynəlxalq rəqabətə vaxtından əvvəl məruz qalma artımı boğa bilər və iş yerlərinin itirilməsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da bu sənayelərin uzunmüddətli perspektivləri azaldaraq, ixraca davamlı töhfə verə bilər. Hökumətlər yerli sənayelərin inkişafı üçün kifayət qədər vaxt vermək üçün tarif endirimlərini diqqətlə ardıcılıqla həyata keçirməlidirlər [2, s.93].

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ilə bağlı problemlər və risklər potensial gəlir itkiləri və artan rəqabətdən ticarət balanssızlıqlarına və uyğunluq məsələlərinə qədər çoxşaxəlidir. Tariflərin azaldılması ixrac potensialını artırır və iqtisadi artımı təşviq edə bilər, siyasətçilər bu riskləri gözlənilən faydalara qarşı diqqətlə ölçən strateji yanaşma qəbul etməlidirlər. Daxili sənayelərin dəstəklənməsi və beynəlxalq ticarətin təşviq edilməsi arasında tarazlığın yaradılması davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün çox vacibdir. Bundan əlavə, siyasətlər qlobal təchizat zəncirinin pozulmasına və dəyişən bazar şərtlərinə cavab vermək üçün kifayət qədər çevik olmalıdır, beynəlxalq bazarlarda uzunmüddətli davamlılığını və rəqabət qabiliyyətini təmin etməlidir.

Nəticə

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ixrac potensialının stimullaşdırılması və ölkənin qlobal ticarət rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əsas siyasət alətidir. Tərkiblərə dair tarifləri azaltmaqla, sənaye diversifikasiyasını təşviq etməklə və ixrac subsidiyalarından və ticarət sazişlərindən istifadə etməklə hökumətlər ixrac yönümlü sənayelər üçün daha əlverişli mühit yarada bilərlər. Bununla belə, bu strategiyalar gəlir itkisi, yerli sənayelər üçün artan rəqabət və ticarət mübahisələri kimi potensial riskləri azaltmaq üçün ehtiyatla həyata keçirilməlidir. Səmərəli şəkildə tətbiq edildikdə, gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ölkəyə ixrac bazasını genişləndirməyə, iqtisadiyyatını şaxələndirməyə və qlobal bazarda davamlı iqtisadi artıma nail olmağa kömək edə bilər.

Uzunmüddətli uğuru təmin etmək üçün siyasətçilərin həm daxili, həm də qlobal bazar şərtlərinin nüanslarını nəzərə alan balanslaşdırılmış yanaşma qəbul etmələri vacibdir. Xüsusi tariflər güclü ixrac potensialı olan sektorları təşviq edərkən yeni yaranan sənayeləri qorumaq üçün uyğunlaşdırılmalıdır. Buraya qlobal tendensiya davamlı qiymətləndirilməsi və dəyişən bazar tələblərinə, texnoloji irəliləyişlərə və inkişaf edən ticarət əlaqələrinə cavab olaraq tariflərin tənzimlənməsi daxildir. Məsələn, qlobal tələbatın artdığı texnologiya, bərpa olunan enerji və qabaqcıl istehsal kimi yüksək inkişaf edən sənaye sahələrini hədəfləmək ixraca əsaslanan artım üçün yeni yollar açar.

Yekun olaraq qeyd etmək ki, gömrük tariflərinin tənzimlənməsi strateji olaraq tərtib edildikdə və həyata keçirildikdə, ixrac potensialının artırılması, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və ölkənin qlobal bazarda mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün katalizator rolunu oynayır. Bununla belə, potensial çağırışların öhdəsindən gəlmək və davamlı iqtisadi artımı təmin etmək üçün ehtiyatlı planlaşdırma, perspektivli yanaşma və maraqlı tərəflər arasında möhkəm əməkdaşlıq tələb olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Akbulut, Y. (2019). Dış Ticarete Gümrük Tarife Uygulamaları ve İhracatın Artırılması Stratejileri. İşletme Araştırmaları Dergisi, 11(4), 120-135
2. Борисов, Е.В. (2019). Таможенная политика и экспортная стратегия России. Экономика и право, 9(2), 88-102
3. Əliyev, V. (2020). Gümrük-tarif tənzimlənməsi və Azərbaycanın ixrac potensialı. Azərbaycan İqtisadiyyat Universitetinin Elmi İşləri, 12(1), 45-58
4. Hüseyinov, R. (2021). Gümrük siyasətinin Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri: İxrac potensialı. Gümrük və Ticarət, 8(1), 29-41

5. Krugman, P.R., Obstfeld, M. & Melitz, M.J. (2018). International Economics: Theory and Policy. Pearson
6. Rüstəmov, N. (2022). Azərbaycanca ixrac potensialının artırılmasında gümrük tənzimləmələrinin rolu. İqtisadiyyat və Sosial Araşdırmalar Dergisi, 11(3), 99-113
7. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/tariff-statistics>

PROMOTING EXPORT POTENTIAL THROUGH REGULATION OF CUSTOMS TARIFF IN THE COUNTRY

^{1,2}Z.Samadova, ²M.Akbarov

¹Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor

²Baku State University

Abstract: *Import and export tariffs significantly affect production costs, market access, and trade flows. By reducing tariffs on key inputs such as raw materials and intermediate goods, governments can lower production costs for export-oriented industries, thereby increasing their competitiveness in international markets. The article examines the role of export subsidies, trade agreements and industrial diversification in further expanding the country's export base. At the same time, the article examines the role of customs tariff regulation in stimulating the country's export potential and emphasizes the strategic importance of tariff regulation in promoting the competitiveness of global trade.*

Keywords: *customs tariffs, import, export, production costs, raw materials, industry, competitiveness, subsidy, trade*

СТИМУЛИРОВАНИЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПУТЕМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТАМОЖЕННОГО ТАРИФА В СТРАНЕ

^{1,2}З.И.Самадова, ²М.С.Акбаров

¹доктор философии по экономике, доцент

²Бакинский государственный университет

Резюме: *Импортные и экспортные тарифы существенно влияют на издержки производства, доступ к рынкам и торговые потоки. Снижая тарифы на ключевые ресурсы, такие как сырье и промежуточные товары, правительства могут снизить издержки производства для экспортно-ориентированных отраслей, тем самым повышая их конкурентоспособность на международных рынках. В статье рассматривается роль экспортных субсидий, торговых соглашений и промышленной диверсификации в дальнейшем расширении экспортной базы страны. В то же время в статье рассматривается роль таможенно-тарифного регулирования в стимулировании экспортного потенциала страны и подчеркивается стратегическое значение тарифного регулирования в повышении конкурентоспособности мировой торговли.*

Ключевые слова: *таможенные тарифы, импорт, экспорт, издержки производства, сырье, промышленность, конкурентоспособность, субсидия, торговля*

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 24.08.2024

Çapa qəbul edilib: 07.09.2024